

miştir. Bunlar arasında Faruk Nafiz Çamlıbel, daha çok yakın çevresindeki şair ve yazar dostları için yazdığı hicivleri ihtiva eden *Tatlı Sert* (İstanbul 1938); Orhan Seyfi Orhon *Hicivler* (Ankara 1951); Necip Fazıl Kısakürek *Öfke ve Hiciv* (İstanbul 1988); Ümit Yaşar Oğuzcan *Taşlar ve Başlar* (İstanbul 1966), *Göbek Dâvâsı* (İstanbul 1968), *Dikiz Aynası* (İstanbul 1983), *Sözüm Meclisten Dışarı* (İstanbul 1983); Halil Cengiz Alpay *Başlattılar* (İstanbul 1968), *Gül Attılar* (İstanbul 1968), *Okşattılar* (1969), *Oynattılar* (İstanbul 1969), *Orman Zamanı* (İstanbul 1976) adlı kitaplarıyla, Abdullah Öztemiz Hacıtahiroğlu *Yeni İstiklâl* gazetesinde Zümrüdüanka takma adıyla yazdığı manzum hiciviyelerle, Arif Nihat Asya da çeşitli kitaplarına dağılmış manzum ve mensur hicivleriyle bu türde örnek vermiş şairler arasına girmişlerdir.

Cumhuriyet döneminde hiciv kavramı küçük hikâye ve roman türleri hakkında da kullanılmaya başlanmıştır. Böylece ya gerçek kişilerin alegorileri veya kurmaca tiplerle hikâye ve roman kahramanları toplum ve siyaset ortamının çarpık kişi ve meselelerini gülünçleştirerek sosyal bir hiciv tarzı geliştirilmiştir. Bu anlayışla önceki dönem edebî ürünlerine de dönülerek yanlış Batılılaşma ve alafranganın karikatürize edildiği Ahmed Midhat Efendi'nin *Felâtnun Bey ile Râkım Efendi* (İstanbul 1292), *Karnaval* (İstanbul 1298); Recâizâde Ekrem'in *Araba Sevdası* (İstanbul 1314); Hüseyin Rahmi'nin *Şık* (İstanbul 1305), *Şipsevdî* (1327) gibi eserleri birer sosyal hiciv romanı olarak değerlendirilmiştir. Ömer Seyfeddin'in Efruz Bey tiplemesiyle yazdığı yedi hikâyesi de hiciv edebiyatının başarılı örnekleri arasındadır. Bu hikâyelerde Efruz Bey'in şahsında başka bir isim zikredilmeden, Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi (Tanrıöver), İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu), Satı Bey ve Mustafa Şekip (Tunç) fikir ve davranışlarıyla karikatürize edilerek hicvedilmiştir. Cumhuriyet döneminde bu türe girecek pek çok roman ve hikâye bulunmaktadır. Sadri Ertem'in *Silindir Şapka Giyen Köylü* (İstanbul 1933), *Bacayı İndir, Bacayı Kaldır* (İstanbul 1933); Refik Halit Karay'ın *Ago Paşa'nın Hatıratı* (İstanbul 1338), *Kirpinin Dedikleri* (2. bs. İstanbul 1336), *Kadınlar Tekkesi* (İstanbul 1956); Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarla-ma Enstitüsü* (İstanbul 1962) adlı kitaplarıyla Aziz Nesin ve Rifat Ilgaz'ın hikâye ve romanlarının birçoğu sosyal hiciv türüne girmektedir.

Gerek divan edebiyatı dönemine gerekse yakın döneme ait hicivlerin çoğu basılıp yaygınlaşmadığı, okuyucu tarafından da arandığı için zaman zaman değişik hiciv metinleri bir araya getirilerek antolojiler oluşturulmuştur. Bunların başlıcaları Zafer Arıkkabâğ-Dündar Akünal'ın *Türk Edebiyatında Hiciv ve Mizah Şiirleri* (İstanbul 1944), Hilmi Yücebaş'ın *Hiciv Edebiyatı Antolojisi* (İstanbul 1961), Ferit Öngören'in *Cumhuriyet Devri Türk Mizah ve Hicvi* (Ankara 1983, s. 165-202) adlı kitaplarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmed Rifat, *Mecâmîu'l-edeb*, İstanbul 1308, VII, 221-222; Şehabeddin Süleyman - Köprülüzâde Mehmed Fuad, *Ma'lûmât-ı Edebiyye*, İstanbul 1330, I, 117; Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul 1956), İstanbul 1985, s. 325-328; Fahri Uzun, *Bütün Eşref*, İstanbul 1964, s. III-XXXI; Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*, İstanbul 1970; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 148-155; Yusuf Mardin, *Namık Kemal'in Londra Yılları*, İstanbul 1974, s. 96-102; Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İstanbul 1974, s. 35-37; Mehmet Ergün, *Neyzen Tevfik ve Azâb-ı Mukaddes'i*, İstanbul 1983, s. 214-215, 222-318; Ferit Öngören, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizah ve Hicvi*, Ankara 1983, s. 137-162; Alpay Kabacalı, *Çeşitli Yönleriyle Neyzen Tevfik: Hayatı, Kişiliği, Şiirleri*, İstanbul 1987; İbrahim Alaattin Gövsa, "Edebiyatımızda Satir Nev'i ve Halil Nihad Boztepe", *Edebiyat Âlemi*, sy. 1, İstanbul 1949, s. 1; Yüksel Baypınar, "Hiciv Kavramı Üzerine Bir İnceleme", *DTCFD*, XXIX/1-4 (1979), s. 31-37; Sargut Şölçün, "Tarihsel Açıdan Hiciv ya da 'Satir'e", *Türkiye Yazıları*, sy. 58, Ankara 1982, s. 37-38; Metin Kayahan Özgül, "Koniçeli Musâ Kâzım Paşa'nın Hicivleri", *TK*, sy. 361 (1993), s. 299-312.

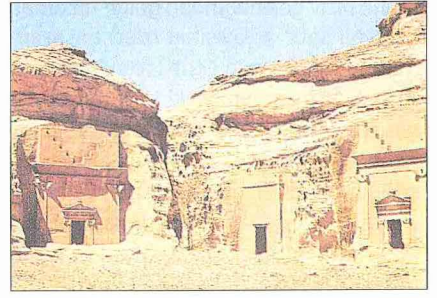
M. ORHAN OKAY

HİCİR

(الحجر)

Semûd kavminin yaşadığı kabul edilen bölge ve burada yer alan şehir.

Sözlükte "menetmek" anlamında masdar ve "akıl; engel, yasak; himaye, korunan şey" mânalarında isim olan *hicir* kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de çeşitli sözlük anlamları yanında (meselâ bk. el-En'âm 6/138; el-Furkân 25/22, 53; el-Fecr 89/5) yer adı olarak da zikredilmekte ve burada yaşayanlardan "aşâbü'l-Hicr" diye söz edilmektedir (el-Hicr 15/80). Bu bölgeye Hicr denilmesinin sebebi muhtemelen muhafazalı bir yer oluşudur (Mustafâvî, II, 184). Eski dönemlerde Hegra (Strabon'da Egra, Pliny'de Hegra) diye anılan bu yerleşim merkezi, Kur'an'da olduğu gibi

Medâinü Sâlih'te bulunan Nabatî dönemine ait kaya mezarları - Suudi Arabistan

ilk dönem tarih ve coğrafya eserlerinde de Hicr diye geçmektedir. Buranın bir adı da Medâinü Sâlih olup bu adlandırma Sâlih peygamberle ilgisi dolayısıyladır (Healey, X/3 [1986], s. 108). Zamanla Hicr adı terkedilmiş, bunun yerini Medâinü Sâlih almıştır (*Eİ²* [Fr.], III, 377).

İslâmî kaynaklarda Medine ile Şam arasındaki Vâdilkurâ'da bulunduğu belirtilen Hicr (Yâkût, II, 220-221) Arap yarımadasının kuzeybatısında, Medine - Tebük yolu üzerinde Teymâ'nın yaklaşık 110 km. güneybatısında, içinden Hicaz demiryolunun geçtiği sarp kayalıklarla çevrili vadinin ve bu vadideki beldenin adıdır; bugünkü yerleşim merkezi Alâ'nın 15 km. kuzeyine düşmektedir (M. Beyyûmî Mih-rân, s. 490).

Kur'an-ı Kerim'de belirtildiğine göre aşâbü'l-Hicr dağlarda oydukları güvenli evlerde yaşayan, Allah'ın âyetlerinden yüz çevirip peygamberlerini yalanlayan bir kavimdi. Bir sabah vakti korkunç bir sesle gelen felâketle cezalandırılmışlar, yaptıkları şeyler ve kazandıkları kendilerine fayda vermemiştir (el-Hicr 15/80-84). Aşâbü'l-Hicr'in Kur'an'da anlatılan özellikleri dikkate alınırsa bunların Semûd kavmi olduğu anlaşılır. Zira ilâhî âyetlerden yüz çevirme ve kendilerine gönderilen peygamberleri yalanlama, inanmayan kavimlerin ortak özelliği olmakla birlikte korkunç bir sesle cezalandırılma Kur'an'da Lût (el-Hicr 15/73; Sâd 38/13-14), Şuayb (Hûd 11/94; Sâd 38/13-14) ve Sâlih (Hûd 11/67; el-Kamer 54/31) peygamberlerin kavimleriyle ilgili olarak zikredilmekte, kaları oyup evler yapma işi ise sadece Sâlih'in kavmi Semûd'un özelliği olarak belirtilmektedir (el-A'râf 7/74; eş-Şuarâ 26/141-159). Bu hususu dikkate alan müfessirler, Hicr sûresinde kısıları anlatılan

ashâbül'l-Hicr'in kendilerine Sâlih'in peygamber olarak gönderildiği Semûd kavmi olduğunu kabul etmişlerdir. Bu kavim Hz. Sâlih'i dinlemediği gibi bir mucize ve işaret olmak üzere yaratılan dişi deveyi de konan yasağa rağmen kesmek suretiyle Allah'ın emrini hiçe saymış ve neticede helâk edilmiştir.

Hiz. Peygamber Tebûk Gazvesi sırasında Hicr'den geçerken ashabına buradan su almamalarını söylemiş, onların, "Biz bu kuyunun suyundan alıp hamur yoğurduk, kaplarımızı doldurduk" demeleri üzerine, "Öyleyse hamuru atın, aldığınız suyu da dökün" buyurmuştur (Buhârî, "Enbiyâ", 17; *Tecrid Tercemesi*, IX, 135; Müslim, "Zühd", 1). Bir rivayete göre de hamuru deveye yedirmelerini, devenin içtiği kuyudan su almalarını istemiştir (Buhârî, "Enbiyâ", 17). Başka bir rivayete göre ise Resûlullah Hicr'den geçerken, "Kendilerine zulmedenlerin meskenlerine, onların başına gelen felâketin sizin de başınıza gelmemesi için ağılayarak girin, aksi halde girmeyin" demiş ve devesini hızla sürerek oradan uzaklaşmıştır (Buhârî, "Tefsîrül'l-Îrân", 15/2; Müslim, "Zühd", 1).

Nabatîler döneminde gelişen Hicr şehri daha sonra önemini kaybetmiştir. X. yüzyılın başlarında İstahrî Hicr'i nüfusu az bir köy olarak zikreder (*Mesâlik*, s. 19). İbn Battûta Hicr'e uğradığını, burada Semûd kavminin kızıl kayalara oyulmuş meskenlerini gördüğünü, bu yapıların cephelerindeki nakış ve tasvirlerin parlaklık ve canlılığını koruduğuna, içlerinde hâlâ Semûd kavminin iskelet kalıntılarının bulunduğuna şahit olduğunu kaydetmektedir (*Seyahatnâme*, I, 119). Hicr'i ziyaret eden ve buradaki mevcut eserler hakkında bilgi veren ilk Avrupalı seyyah Charles M. Doughty'dir. Doughty, 1876-1877'de gerçekleştirdiği bu ziyareti esnasında buradaki Osmanlı kalesinde kalarak hem bölge üzerinde incelemeler yapmış hem de önemli kitâbelerin kopyasını çıkarmıştır. Doughty'nin *Travels in Arabia Deserta* (London 1888) adlı eseri bu seyahatin ürünüdür. 1907'de Medâinü Sâlih'te A. Jaussen ve R. Savignac adlı iki Fransız papazın yaptığı ilmî araştırmanın sonuçları da *Mission archéologique en Arabie* adıyla kitap haline getirilmiştir (Paris 1909-1914). Bölgede 1962'de ve 1985'te de çalışmalar yapılmıştır.

Bölgede yaşayan bedevîlere göre Hicr adı kuzey-güney istikametinde 3, doğu-

batı istikametinde 2 kilometrelik düz bir alanı ifade etmektedir. Vadi çok sayıda sarp kayalıkla ve çakıl tepelikleriyle çevrilidir. Arapça, Ârâmîce, Semûd dilinde, Nabatîce, Lihyânîce, hatta İbrânîce, Grekçe ve Latince birçok kitâbenin bulunduğu bölgenin merkezinde eski ticaret şehri Hicr'in önemli harabeleri yer alır. Çok sayıda çanak çömlek parçası, yapı kalıntıları ve bir kısım ihata duvarı Hicr'in eski dönemdeki önemini göstermektedir. Ancak daha etkileyici olan eserler ovayı kuşatan dağ yamaçlarında, özellikle de Kasrû'l-bint denilen kayalıkta bulunan, çoğunluğunu aile mezarlarının teşkil ettiği kalıntılardır. Genellikle ölü gömüleri zemin altına yapılmış, bazan da ölümler ana odanın duvarları içine yapılan nişlere konmuştur. Medâinü Sâlih mezarlarının detayları genel olarak Petra'dakilere benzer. Mezarların cepheleri sahte sütunlarla, silme ve kornişlerle donatılmıştır. Buralara bazan kuş, bazan da urne (ölü yakıldıktan sonra küllerinin konulduğu kap) motifleri işlenmiştir, ancak bu ikinciler genellikle kapı girişlerinin üzerine oyulmuştur.

Vadinin doğu ağzında Cebelü İslîb denilen kayalıklarda urne ve kuş tasvirli, yontulmuş sütunlu küçük nişler ihtiva eden kayalar vardır. Cebelü İslîb merkezî bir alan etrafında çevrelenen kaya bloklarından oluşur. Dar bir boğazdan bu alana girilir. "Divan" veya "meclisü's-sultân" denilen bu alan üçgen şeklinde olup genişliği 10, derinliği 12 ve yüksekliği 8 metredir. Bu salonda dinî âyinler yapılmış olmalıdır. Bir duvarın ayırdığı kanyonun karşısında yamacın kuzey yüzüne oyulmuş uzun bir kanal vardır, bununla şehre su getirildiği tahmin edilmektedir (*EJ²* [Fr.], III, 377).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "hcr" md.; Mustafavî, *et-Taḥkik*, II, 184; Buhârî, "Enbiyâ", 17, "Tefsîrül'l-Îrân", 15/2; Müslim, "Zühd", 1; Taberî, *Târîḥ*, I, 227-231; İstahrî, *Mesâlik* (de Goeje), s. 19; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 220-221; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, I, 42; Kalkaşendî, *Subḥü'l-a'sâ*, I, 313; İbn Kesir, *el-Bidâye*, I, 130-139; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XIII, 71-85; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, 119; *Tecrid Tercemesi*, IX, 135; J. Horowitz, *Koranische Untersuchungen*, Leipzig 1926, s. 94; Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal*, I, 323-324; M. Beyyûmî Mihrân, *Dirâsât fî târiḥi'l-'Arabî'l-kadîm*, İskenderiye 1400/1980, s. 470-472, 490; G. Mulack, "Eine Reise nach Madâ'in Şâlih", *Isl.*, sy. 60 (1983), s. 184-189; J. Healey, "The Nabataeans and Madâ'in Şâlih", *Atlat*, X/3, Riyad 1986, s. 108-117; F.S. Vidal, "al-Hidjir", *EJ²* (Fr.), III, 377-378.

ÖMER FARUK HARMAN

HİCR

(الحجر)

Kâbe ile

hatîm denilen yarım daire şeklindeki duvar arasında kalan ve altın oluğun altına rastlayan yer.

Sözlükte "engellemek, yasaklamak; bir şeyden bir parça ayırmak" mânalarına gelen hicr, Kâbe'den ayrılmış olmakla birlikte onun bir parçası kabul edilen yere verilen isimdir. Burası, Hz. İbrâhîm'in oğlu Hz. İsmâil'le birlikte inşa ettiği Kâbe'ye dahil bulunuyordu. Ancak yangın ve sel baskınları sonucunda yıkılan Kâbe'nin Hz. Muhammed'in de katıldığı 605 yılndaki yeniden inşası sırasında Mekkeliler, kendi aralarında topladıkları paranın Hz. İbrâhîm'in temelleri üzerine yapılan inşaatı tamamlamaya yetmeyeceğini anlayınca binanın daha küçük tutulmasına karar verdiler. Bu inşaat sırasında yarım daire şeklindeki bir yeri Kâbe dışında bıraktılar ve burasını göğüs hizasına gelen bir duvarla (hatîm) çevirip Kâbe'den olduğu anlaşılın diye taşla döşediler; Kâbe'den sayıldığı halde ondan ayrı bırakıldığı için de "hicr" veya "hicru İsmâil" adını verdiler.

Hicrin tamamının mı yoksa bir kısmının mı Kâbe'ye dahil olduğu konusu tartışmalıdır. Ezrakî, "Hz. İbrâhîm hicri, Kâbe'nin yanı başında Hz. İsmâil'in koyunları için bir ağıl olarak inşa etmişti" diyerek onu Kâbe'nin tamamen dışında göstermiştir (*Aḥbâru Mekke*, I, 64-65). Ezrakî ayrıca İbn İshak'tan naklen Hz. İsmâil ile annesi Hâcer'in kabirlerinin burada olduğunu söyler (*a.g.e.*, I, 313). Resûl-i Ekrem'in Hz. Âişe'ye söylediği, "Eğer kavmin küfür dönemine yakın bulunmamış olsaydı Kâbe'yi yıktırıp İbrâhîm'in temelleri üzerine yeniden inşa ederdim" (bir başka rivayette: "dışarıda bırakılan kısmını içeri aldırırdım") (Buhârî, "Ḥac", 42; Nesâî, "Ḥac", 125) anlamındaki sözleriyle bu kısmın kaç arşın olduğuna dair rivayetleri (Şevkânî, V, 51) değerlendiren âlimlerin çoğunluğu, hicrin 6 zirâlik (arşın) kısmının Kâbe'ye dahil olduğunu kabul etmiştir. Hz. Peygamber'in Kâbe'de namaz kılmak isteyen Hz. Âişe'ye Kâbe'ye dahil olduğunu belirterek hicrde namaz kılmasını söylediğine dair rivayeti (Tirmizî, "Ḥac", 48; Nesâî, "Ḥac", 128) dikkate alan bazı âlimler ise hicrin tamamının Kâbe'den olduğunu ileri sürmüşlerdir. Buna göre Hz. İsmâil ile annesinin mezarlarının hicrde olduğuna dair rivayet eğer sahihse me-